

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА. Ч. 51.

Відповідає за редакцію: Володимир Гнатюк.

Еміль Золя.

Смерть Олівіє Бекаїля.

(La mort d' Olivier Bécaille)

Переклала

Марія Грушевська.

У ЛЬВОВІ, 1902.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗИ КОЧАН
ЗДА

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА. Ч. 51.

Відповідає за редакцію: Володимир Гнатюк.

Еміль Золя.

Смерть Олівіє Бекайля.

(La mort d' Olivier Bécaille)

Переклала

Марія Грушевська.

Med. Univ. Dr. J. TURYN
WIEN

XVIII. Gersthoferstrasse 138

У ЛЬВОВІ, 1902.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

В суботу рано о шестій годині я вмер після триденноґ хороби. Моя бідна жінка вже від якогось часу перевертала в скрини, шукаючи біля. Коли вона підвівшись побачила мене задеревілого з вітвореними очима, без віддиху, прибігла до мене, думаючи, що я зімлів, брала мене за руки, похияла ся над моїм лицем. Опісля її взяв перестрах ; і налякана, вона промовила, розплакавшись :

— Боже мій, Боже! Він умер!

Я чув все, але всі ті звуки були дуже слабї, наче приходили з дуже далека. Тільки мов лїве око пропусало трохи слабого, білявого сьвітла, у яким розпливали ся всі предмети, праве око було зовсім спаралїжоване. Цїла моя істота замерла, наче знищив мене удар грому. жив. Моя воля умерла, ані оден нерв мойого тіла мене не слухав. І серед небутя, понад безвладними членами мо-

його тіла, лишилась ще думка, повільна вправді і лїнива, але незвичайно виразна.

Бідна моя Маргеріта плакала припавши на колїнах до моєї постели, повторюючи зломаним голосом.

— Він умер, Боже! він умер!

Чи се була смерть, той дивний стан безвладности спаралїзованого тіла, підчас коли думка лишилась все чинною? Чи се була моя душа, що запізнилась була в черепі, заким зібралась відлетіти?

Від дитинства я терпів на нервові атаки. Дварази, коли я був зовсім молодий сильна горячка трохи мене не вбила. Опісля мов окружене звикло бачити мене слабовитим; і я сам заборонив був Маргеріті посилати по лїкаря, коли я ляг ранком в день нашого приїзду до Парижа у сих мебльованих кімнатах при улици Дофін. Вистарчить, мовляв, трохи відпочинку, се змучене з подорожи так мене зломало. Одначе я відчував страшну тривогу. Ми поквнули наше місце на провінції зовсім несподівано, дуже бідні, так що ледви змогли діждатись першої місячної платні в адміністрації, де я одержав був місце. І ось сей наглий випадок забрав мене зі сьвіта!

Чи се була справді смерть? Я представляв був собі чорнійшу ніч, глухійшу тишу. Ще будучи зовсім малим, я вже бояв ся умирати. Тому що я був слабовитий і що мене люде пестили і поводитись зі співчутєм зі мною я думав все, що не буду жити, що мене за молоду поховають. І ся гадка про землю наводила на мене страх, до якого не міг привикнути, дарма що він мучив мене в день і в ночі. Виростаючи я задержав сю *idée fixe*. Часами після довгого роздумування, мені здавало ся, що я перемиг свій страх. І щож! Умерти і кінець; цїлий сьвіг умре колись, нема нічого ані ліпшого, ані вигіднійшого. Я дійшов до того, що був майже веселий і дивив ся смерті просто в очі. Опісля раптом брала мене зимна дрож, починав ся заворот голови, наче якась великанська рука колисала мною понад чорною безоднею. То була гадка про землю, — що повторялась і нищила мов розумованє. Кількож разів я будив ся раптом в ночі не знаючи чому і протягав у розпуці руки шепчучи: „Боже, Боже! треба умирати“! Тривога стискала менї серце і конечність умирати видавалась менї при моїм завороті голови, коли я не спав, ще страшнійшою. Я засипляв

тільки з трудом, сон мене сильно непокоїв, тому що він подібний до смерти. Коли-б я все спав! Коли-б я замкнув очі, щоб їх вже ніколи не вітворити!

Я не знаю, чи інші перебували сю муку. Вона затроювала мені житє. Смерть станула між мною і всім тим що я любив. Я пригадую собі найщасливіші хвилі, які пережив з Маргерітою. В перших місяцях нашого подружя, коли вона спала коло мене, коли я думав про неї, вріючи про будучність, гадка про неминучу розлуку псувала мою радість, нищила мої надії. Треба буде нам покидати себе, може завтра, може за годину. Мене опановувало велике знеохоченє, я запитував себе по що те щастє бути разом, коли грозить такий страшний розрив? І моя уява все бачила жалббу. Хто піде скорше, вона чи я? І обі можливости розчуляли мене до сліз, розвиваючи передімною образ нашого житя в розлуці. У найліпших часах мого істнованя на мене находила бувало така раптовна меланхолія, якої ніхто не розумів. Коли мені трафилось що добре, всі дивувались, що я сумний. А се тому, що раптом гадка про небутє затьмила мою радість. Страшна гадка: „По що?“ дзвеніла як похоронний дзвін в моїх ухах.

Але найгірше у сій муці то се, що чоловік витерпить через стыд потайно. Не відважись ся сказати кому про своє горе. Часто чоловік і жінка спочиваючи побіч себе дрожать від того самого страху, коли погасне сьвітло, а ні одно ні друге не заговорить про се, бо про смерть не говорить ся, так само, як не вимовляеть ся певних поганих слів. Її, смерти так боять ся, що аж не вимовляеть ся її імени, від неї ховають ся, так, як скривають свою наготу.

Я роздумував над сими справами, а моя дорога Марґеріта все ридала. Мені було дуже прикро, що я не знав як утихомирити її жаль, як їй сказати, що я зовсім не страждаю. Коли смерть ніщо иньше як тільки таке обезсилене тіла, то справді я не мав причини так її лякатись. Се був добрий, еґотично беручи, стан, супочинок, в яким я забував всі гризоти. Натомість моя пам'ять почала незвичайно скоро працювати. Мені показалось нагло ціле моє житє, так якби видовище, у яким я почував себе від тепер зовсім чужим. Дивне й цікаве вражінє і воно мене забавляло: се наче якпійсь голос з далека оповідав мені мою історію.

Мене переслідувала згадка про кутки на селі, коло Геранди, по дорозі до Піріяк. На закруті дороги, на скалистім склоні гори розсипаний маленький сосновий лісок. Коли мені було сім літ, я ходив туди з батьком їсти налисники до батьків Маргеріти, жупників з сусідних салін, що жили тут у напів розваленим домі і ледво могли лиш удержати ся. Опісля я пригадав собі нантейську колегію де я виріс у нужді в старих мурах, з неустанным бажанєм широких горизонтів Геранду з солянками на краю овиду, за містом, і з морем безмірним, розпостертим під небом. Тут відкрили ся темні часи: мій батько умер. Я вступив був урядником до заряду шпиталю й почав монотонне житє маючи тільки одну втіху — мої недільні відвідини у старім домі на дорозі Піріяк. Тут діла йшли що раз гірше, бо саліни не приносили вже майже ніякого доходу і ціла околиця попала в велику нужду. Маргеріта була ще дитиною. Вона мене любила, бо я її возив на тачках. Але пізнійше, коли я одного дня попросив її руки, я пізнав по її перестрашених рухах, що я був для неї страшний. Її батьки віддавали мені її за раз, бо се їм робило пільгу. Вона, по-

слушна, не сказала „ні“. Коли вона привикла до тої гадки, що буде моєю жінкою, якось не виглядала вже дуже сумна. В день вінчання, в Геранді, пригадую собі що дощ ляв потоками, і коли ми вернули, вона мусіла надіти якусь коротку спідничину, бо її сукня зовсім була промокла.

Ось ціла моя молодість. Ми жили якийсь час тамже. Раз якось вернувши я застав мою жінку, як вона гірко плакала. Вона нудилась, вона хотіла забратись. Я мав ощадности з шести місяців зложені по троху за додаткові роботи; а що оден давний приятель моєї родини вистарав ся мені місце в Парижі, то я забрав мою дорогу, щоб вже не плакала. На желізниці вона сьміяла ся. В ночі я взяв її на коліна, щоб їй було мякше спати, бо лавки третьої класи дуже тверді.

Се вже минуло. А тепер я ось умер на сій узкій готельовій постелі, а моя жінка трипавши на коліна на підлогу, плаче. Біла пляма, яку я міг доглянути моїм лівим оком поволи блідла; але я пригадую собі зовсім докладно сю кімнату. По лівій стороні стояла комода, по правій був кошинок, а на нїм попсований годинник без маятника що показував шість мінут по десятій. Вікно виходило на темну

й довгу улицю Дофін. Цілий Париж переходив туди і то з таким лоскотом, що аж шиби бреніли.

Ми не знали нікого в Парижі. Ми дуже наглили з виїздом хоч в моїм уряді мене чекали аж на другий понеділок. Відколи я мусів був лягти, я мав дивне вражінє якби був увязнений у сій кімнаті, куди нас кинула подорож ще втомлених п'ятнадцятигодинною їздою желізницею, оглушених уличним галасом. Жінка доглядала мене з лагідністю і з усміхом, але я відчував добре, що вона дуже затурбована. Від часу до часу вона підходила до вікна, кидала оком на улицу, опісля вертала бліда, перелякана тим великим Парижем, котрого вона зовсім не знала, ані одного камінчика, і котрий так страшно гримів. І що вона вдіє, коли я не пробуджусь зовсім? що з нею станеться у сій великанській місті, зовсім опущеною, без ніякої опори, несвідомою всего?

Маргеріта взяла була мою руку, що зовсім безсильна звисала з ліжка і цілувала її повторюючи з розпукою.

— Олівіє, обізвись до мене... Боже! він умер! він умер!

Смерть отже не є небуте, бо я чув і думав. А власне небутя я лякав ся вже

від дитячих літ. Я не міг уявити собі, що я зовсім щезну, що моє існування зовсім пропаде і то на завсїгда, на віки вічні і ніколи вже не відновить ся. Я часто здригав ся, коли надивав у якій газетї дату на будуче, на друге столїте: я напевне не буду вже тоді жити і сей термін в будучинї, якого я не побачу й коли мене не буде, переймав мене тривогою. Чи я не був сьвітом і чи не повалить ся все, коли мене не стане?

Снити про життя під час смерти — сього я все бажая. Але се певно не смерть. Я мабуть скоро прокинусь. Так, я зараз нахилю ся і возьму Маргерїту в обійми і осушу її слези. Яка се буде радість коли ми знов відзискаємо одно одне! і як ми ще більше будемо любити ся!

Я ще два дні відпочну, а опісля піду до свого уряду. Настане для нас нове життя, ширше, щасливіше. Тільки я не спішив ся. Тепер я був занадто утомлений. Маргерїта безпотрібно попала в таку розпуку, а я не мав сили обернути голову на подушцї, щоб засьміятись до неї. Але ось як вона знов скаже:

— Він умер! Боже! він умер!

Я її поцїлюю і шепну тихонько, щоб її не налякати:

Але ж ні, дороге дитя. Я спав. Тиж бачиш, що я живу і люблю тебе.

II.

На крик Маргеріти двері раптовно відчинилися і якийсь голос закликав:

— Що таке сталось, сусідко? Знов атак, правда?

Я пізнав голос. Се був голос старої жінки, пані Табен, котрої мешкане було на тім самім коритарі, що й наше. Від хвилі нашого приїзду, вона зворушена нашим положенням була для нас дуже чемна. Вона зараз таки розповіла нам свою історію. Минулої зими нетерпеливий господар її помешканя зліцитував її меблі за чинш, і від тоді вона мешкала в готелю зі своєю донькою Аделею, десятилітньою дівчинкою. Обі вони виколювали абажури і заробляли тою роботою що найбільше сорок еу.

— О Боже! чиж се вже кінець? спитала вона знижаючи голос.

Я пізнав, що вона наближалась. Вона дивилась на мене, дотикала ся мене, опісля знов промовила зі співчутєм:

— Мое біднятко! Мое біднятко!

Обезсилена Марґеріта ридала як дитина. Пані Габен підняла її, посадила у кривім фотелю, що стояв близько коминка, і тут старала ся її потішити.

— Справді ви ще розхорувте ся. Чи для того, що ваш чоловік помер, то ви вже маєте гнути з розпуки. Правда, що й я стративши Габена була подібчо як ви тепер, і три дні не могла проковтнути ніякої поживи. Але се мені нічо не помогло, противно — ще й пошкодило... Справді, благаю вас! будьте розсудні.

Поволи Марґеріта заспокоїла ся. Її вже не ставало сил, і лише від часу до часу нападав її атак плачу. Тоді старенька розпоряджала в нашім покою з невблаганою рішучостю.

— Не журіть ся нічим, повторяла вона. Справді, Деде пішла віддати роботу... В кінци суєди повинні помагати одні одним... Ваші куѳри ще не зовсім розпаковані, але в комоді в білє, правда?

Я чув як вона відчиняла комоду. Їй треба було виняти серветку, котрою вона прикрила нічний столик. Опісля засьвітила сірник і се навело мені гадку, що вона засьвітила одну свічку з коминка замість церковної свічки. Я слідив за всіма її

рухами в кімнаті і здавав собі справу з найменчих її рухів.

— Бідний ваш муж! шептала вона. Щастє, що я почувла ваш крик, моя дорога.

І нараз се слабе сьвітло, яке ще входило моїм лївим оком, зникло. Панї Габен замкнула менї очн. Я не мав вражїня дотику її пальця на повіках. Коли я се зрозумїв мене почало з легка морозити.

Але ось двері, отворили ся знов. Деде, десятилїтня дївчинка увійшла викрикуючи своїм чистим голоском:

— Мамо! мамо! ах, я добре знала, що ви певно тут!... Ось ваш рахунок три франки чотири су... Я віднесла двацять тузинів абажурів...

— Цить, цить! — перестань! повторяла даремне мати, а що мала говорила все далї, вона вказала їй на лїжку. Деде перестала, і я чув, як вона неспокійно віддаляла ся до дверей.

— Може пан спить? спитала вона дуже по тихоньки.

— Так, іди бавити ся, відповіла панї Габен.

Але мала не відходила. Вона, певно, дивилась на мене великими очима, налякана, орієнтуючи ся лиш поволї. Нараз

наче пірвана божевільним страхом утїкла, потрутивши крісло.

— Він умер, мамо, о! він умер.

Глибока тишина залягла кімнату. Маргеріта сидїла змучена в фотелю і вже не плакала. Панї Габен поралась тягом по кімнатї. Вона почала знов говорити півголосом.

— Нинї діти все знають. Ось ся, Господь там знає, чи я її добре виховую! Коли я її пішлю за якою орудкою, або віднести роботу, то числю мінати аби бути певною, що вона не бігає по вулицях. Та вона про те все знає, вона з першого погляду пізнала, що стало ся. Тимчасом вона, з виїмком її вуйка Франсуа не бачила ніколи мерця, а тоді їй не було ще й чотири роки... Нема вже дїтий, як бачите! Вона перервала собі і без ніякого переходу звернула на иньшу тему:

— Послухайте, моя дорога, потреба подумати про формальности, про оповіщенє в мерїї, опісля про всі подробиці похорону. Ви не в силї тим зайняти ся. Я не хочу вас лишити саму... Що ж? коли позволите, я піду погляну, чи пан Сімоно дома.

Маргеріта не відповіла нічого. Я був сьвідком усіх тих сцен, але якби з дуже

далека. Хвилями мені здавало ся, що я літаю в повітрію по хаті якби дрібний огник, а тимчасом на постели лежить хтось чужий, якась нерухома маса. А з тим всім я бувби хотів, щоб Маргеріта не прийняла услуг сього Сімоно. Я його бачив три або чотири рази підчас моєї короткої недуги. Він мешкав у сусіднім покою і був дуже услужний. Пані Габен говорила про нього, що він був лише переїздом в Парижи, де мав повідбирати довги від довжників свого батька, що був виїхав на провінцію і вкінці помер там. Був се великий, сильний і гарний хлопець. Я його не любив, мабуть за його здоровле. Ще вчора він був зайшов до нас і мені було прикро, що він сидів коло Маргеріти. Вона виглядала при нїм така гарна, така біленька! Він так сильно вдивляв ся в неї, а вона усміхалась до нього, дякуючи йому що був такий добрий і прийшов мене відвідати!

— Ось іде пан Сімоно, шепнула пані Габен. Він відчинив легонько двері, а Маргеріта, побачивши його, знов задилась сльозами. Присутність сього приятеля, одинокого мушани, якого вона знала, будив в нїй її біль. Він не старав ся її потішити. Я не міг його бачити, але у тїй

тми, що мене окружала, я міг уявити собі його лице, сумне, тому що бачить бідну жінку у такій розпуці. А яка вона мусіла бути тоді гарна зі своїм ясном, розпущеним волоссям, блідонька, з дрібними дятячими ручками, розпаленими горячкою!

— Я на ваші услуги, панї, прошептав Сімоно. Коли ваша ласка поручити менї все...

Вона відповіла йому уриваними словами. Коли він відходив, панї Габен пішла за ним і я чув, як вона переходячи по при мене говорила про гроші. Се коштує все дорого, а вона боялась, що біднятко не має ані одного су. На всякий випадок можна її поспитати. Сімоно зацѣткав стару. Він не хотїз, аби мучити Маргеріту. Він піде до мерїї й замовить похорон.

Коли знов настала мовчанка, я поспитав себе, чи ся змора довго ще так потреває. Я жив, бо я спостерїгав найменчі внішні рухи, і я починав докладно здавати собі справу з того положеня. Се мабуть був випадок каталепсії, про які я не раз чув. Вже, коли я був дитиною, в часї мовї великої нервової хвороби, я умлівав не раз на кілька годин. Очевидно, се був також такий пароксизм, що держав

мене задеревілим, якби умерлим, і що мав лив усе мов окружене. Але-ж серце знов забє і кров розійдеть ся по напружених мяснах, і я прокиву ся й заспокою Маргеріту. Так роздумуючи я піддержував свою терпеливість.

Години минали. Панї Габен принесла була своє сьвіданє. Маргеріта не приймала ніякої поживи. Дальше минуло й полудне. Через відчинене вікно доходив гомін з улиці Дофін. По легкім бренькотї мідяного лїхтаря, що стояв на марморовім нічнім столику, я догадав ся, що переміняно сьвічку. Вкінци прийшов знов Сімоно.

— І щож, спитала його півголосом старенька.

— Все полагоджено, відповів він. Похорон завтра о одинацятій годинї... Не журіть ся нічим і не говоріть про се при сій бідній жінцї.

Панї Габен почала знов :

— Лікар — оглядач померших не прийшов іще.

Сімоно сїв коло Маргеріти, почав підбодрювати її, а опісля замовк. Похорон завтра о одинацятій, сї слова лунали в моїм мозку як похоронний дзвін. А сей лікар, що ніяк не приходив, сей лікар по-

мерших, як його назвала пані Габен! Він побачив-би зараз, що я по prostu завмер. Він зробив-би що треба і потрафив би мене розбудити. Я вичікував його у страшній нетерпячці.

Тимчасом минув день. Щоб не тратити часу, пані Габен принесла свої абажури. Попросивши позволення Маргеріти, вона казала прийти своїй Деде, бо, як казала, вона не любить лишати дїтей на довго самих.

— Ходи-ж. првшептала вона, приводячи малу, і будь чемна, не дивись в той бік, а то я тебе навчу.

Вона заборонила їй дивитись на мене, се їй видалось найвідповіднійше. Деде, певно, від часу до часу кидала оком, бо я чув, як її мати злегка ударила по руці. Вона повторяла зі злостію:

— Роби, а ві — то викину тебе. І вночі пан прийде і потягне тебе за ноги.

Обі вони, мати й донька засїли при нашім столі. Я чув виразно скрип їх ножиць, що витинали абажури; сї делїкатні річи треба було, видно, дуже обережно витинати, бо робота не йшла скоро, я числив їх оден за одним, щоб перемогти мій чим раз то більший страх.

А в кімнаті не було нічого чути, тільки легкий скрип ножиць. Маргеріту поборолла утома й вона заснула. Сімоно вставав був два рази. Мене мучила погана гадка, що він користаючи зі сну Маргеріти дйткнув ся устами її волося. Я не знав сього чоловіка, але відчував, що він любить мою жінку. Вкінци сьміх малі Деде розсердив мене.

— Чому сьмієш ся, дурна? спитала мати. Я тебе поставлю в кут... Кажи зараз, чому сьмієш ся?

Дитина тихонько відповіла: вона не сьміялась, тільки кашляла. А я уявляв собі, що вона, мабуть, бачила, як Сімоно нахиляв ся над Маргерітою, і що се її розсьмішило. Коли засьвічено лампу, хтось запукав до дверей.

— Ага, ось і лікар, сказала стара жінка.

Се був справді лікар. Він навіть не звиняв ся, що прийшов так пізно. Він мабуть досить набігав ся по поверхах за цілий день. Лампа осьвітляла кімнату дуже слабо, тому то й він спитав.

— Чи тіло тут лежить?

Так, пане, сказав Сімоно.

Маргеріта дріжучи встала. Пані Габен казала Деде вийти, бо дитина не повинна бути при таких річах; вона постарала ся також відсунути мою жінку до вікна, щоб їй ошадити того виду.

Тимчасом лікар наближав ся скорим кроком. Я відчував, що він утомлений, знетерпеливений і що спішив ся. Чи він взяв мене за руку? Чи прикладав свою руку мені до серця? Я не мігби був на се відповісти. Але мені здавало ся, що він попросту тільки нахилив ся надімною з рівнодушним видом.

— Може принести лампу й посвятити вам, поспитав услужний Сімоно.

— Ні, непотрібно, сказав спокійно лікар.

Що! не потрібно? Сей чоловік має мое жите в сьвоїх руках і уважає за непотрібне уважнійший досьлід надімною. Алеж я не вмер! я хотів крикнути, що я не вмер!

— О котрій годині він умер? запитав він.

— О шестій годині рано, відповів Сімоно.

В мені заворушив ся страшний бунт в тих пунах, що мене обпудали. Ох!

ані промовити, ані рушитись! Лікар додав ще:

— Поганай і тяжкий тепер час... Ніщо так не мучить, як отсі перші дні весни.

І він вийшов.. Се мов жите пішло. Крики, слези та проклони душили мене, розривали менї горло, конвульсивно стиснене, так що через нього не міг вже перейти віддих. Ох! ти нужденне сотворіє, з котрого фахове занятє зробило машину, що приходиш до ложа смерти на те, аби виповнити формальність! Сей чоловік не знав нічого! Ціла його наука — то брехня, бо він не годен за одним поглядом відріжнити жите від смерти! І він пішов, пішов!

— Добраніч вам, пане, сказав Сімоно.

І настала мовчанка. Лікар чемно поклонив ся Марґеріті, що зближилась підчас коли панї Табен зачинала вікно. Опісля він вийшов з покою, і я чув відгомін його кроків, коли він сходив по сходах.

Отже вже кінець, я був засуджений. Моя остатня надія зникла разом з сим чоловіком. Коли я не прокинусь завтра перед одинацятю годиною, то мене живцем поховають. І ся гадка була така страшна, що я втратив свідомість того, що мене окружало. Се було наче обімліє

в смерті. Останній голос, який доходив до мене, се був легонький скрип ножиць панї Габен і Деде. Почало ся сумне сиджене коло мерця. Ніхто вже не говорив. Маргеріта не приняла пропозиції сусідки спати в її покою. Вона зіставала ся тут на пів лежачи у фотелю, бліда й гарна з замкненими очима, котрих вії були мокрі від сліз, а напротив неї в тіни мовчки сидів Сімоно й дивив ся на неї.

III.

Я не міг сказати, що було зі мною на другий день рано. Я пригадую собі се наче страшний сон, у яким мої вражіння були такі дивні, такі неясні, що мені було трудно спам'ятати їх виразно. Найстрашнішою мукою для мене було се, що я все ще надіяв ся, що раптом прокину ся. І в міру як година похорону наближала ся, страх мій зростав.

Над ранком мені вернула знов свідомість осіб і всього того що мене окружало. Скрип засувки вирвав мене із забуття. Се панї Габен відчиняла вікно. Було мабуть, коло семої години, бо я чув викрикування продавців на улиці, острій

голос дівчини що продавала мокрицю, иньший захрилий голос викликав моркву. Се галасливе пробуджене Парижа заспокоїло мене зразу. Мені здавало ся неможливим, щоб мене погребано в землю серед того всього житя. Вкінци оден спогад запевнив мене в сїм. Я пригадав собі, що бачив випадок подібний до мойого, коли був ще урядником в шпитали в Герандї. Оден чоловік спав там так двацять вісім годин, його сон був такий глибокий, що навіть лїкарі не були певні, опісля сей чоловік сїв був на постелю і зміг зараз таки встати. А я спав вже двацять пять годин. Колиб я прокинув ся коло десятої години, то булоб ще час.

Я старав ся здати собі справу з того, хто в тепер в покою і що тут робить ся. Мала Деде мабуть бавилась на сходах, бо коли відчиняно двері, доходив з сїний відгомон дитячого сьміху. Певно не було тут і пана Сімоно; ніякий звук не зраджував мені його присутности. Чути було тільки стук пантофлїв панї Габен по підлозі. Вкінци заговорили.

— Моя дорога, сказала стара, буде зле, коли не випсте, доки вона горяча, — се вас покріпить.

Вона зверталась до Маргеріти і я, чуючи повільне капанє цїдилка на коминку пізнав, що вона варить каву.

— Се не забаганка, але конечна потреба... В моїм віку не спати ніч то незначить зовсїм нічого. А коли в домі нещастє в ночи так сумно... Пийте, каву, дорога моя, одну капельку тїльки.

І вона змусила Маргеріту випити одну чарку.

— А що? горяча! се вас зміцнить. Вам потрібно сили, щоб перебути сей цїлий день... Тепер будьте розсудні, цєрейдїть до мовї кїмнати й чекайте там.

— Ні, я хочу лишити ся, відповіла Маргеріта рішучо.

Її голос, якого я від вчєра не чув, зворушив мене сильно, він був змінений, зломаний стражданєм. Ох! дорога моя жінка! я її чув близько себе, наче остатню потїху. Я знав, що вона не зводить з мене очей і оплакує мене з цїлого серця.

А хвилї минали. За дверми стало чути якийсь стук, якого я собі не міг зразу вяснити. Здавало ся, що вносять якийсь мебель, і він штовхає об стїни по сходах, що для нього за вузкі. Опісля я відгадав що се, почувши на ново плач Маргеріти. Се була домовина.

— За скоро ви прийшли, сказала панї Габен тоном злого гумору. Поставте се за ліжком.

Котраж то година? Може девята. І так ся домовина була вже тут. І я бачив її у сій темной ночі; вона зовсім нова, з дощок ледви троха обтесаних. Боже! чи вже буде мені кінець? чи так і понесуть мене у сій скрини, що стоїть, я відчуваю се, коло мого ліжка?

А таки я дізнав ще величезної потїхи. Марґеріта, неуважаючи на своє ослабленє, хотїла віддати мені остатні услуги. Вона, при помочи старої, одягла мене з чулостію сестри й подруги. Я відчув, що я ще раз знаходжу ся в її раменах, у кожній часті одежи, які вона на, мене надягала. Вона переставала хвилями обезсилена зворушенєм; вона мене обіймала, обливала мене своїми слезами. Я бажавби був відповісти їй на її обійми, крикнувши: „Я живий!“ та я лежав безсильний і мусїв піддаватись усьому, наче інертна маса.

— Непотрібно ви се робите, те все на страту, повторила панї Габен.

Марґеріта відповіла перериваним голосом;

— Не перечте мені, я хочу надягнути на нього те все, що ми мавмо найкрасшого.

Я догадав ся, що вона одягав мене, як в день нашого вінчання. Я мав ще сю одежу і думав уживати її в Парижи тільки у великі свята.

І ось нараз заговорив Сімоно. Мабуть він прийшов був тепер.

— Вони на долині.

— Добре, се не буде за вчасно, відповіла пані Табен знижаючи рівночасно голос. Скажіть, най вже приходять, треба вже з тим скінчити.

— Але я лякаю ся розпуки сеї жінки.

Стара наче надумалась. Вона сказала :

— Послухайте, пане Сімоно, заберіть її на силу до мейого покою... Я не хочу щоб вона тут лишила ся. Тут іде про одну прислугу, яку треба йому віддати. За той час все тут раз два буде готове.

Сі слова стиснули мені серце. І щож зо мною буде, супроти того страшного насильства, яке заповідало ся! Сімоно наближив ся був до Маргеріти, благаючи її, щоб не лишала ся у сій кімнаті.

— Змилуйтесь, умовляв він її, ходіть зі мною, заощадіть тобі непотрібного болю,

— Ну, ні, повторяла моя жінка, я зістану, я хочу зістати тут аж до остатньої хвилі. Подумайте, що я крім нього не маю нікого на світі, і що скоро його не стане, я буду зовсім сама.

Тимчасом коло ліжка, пані Габен шепнула на ухо молодому чоловікови:

— Ідїть бо, беріть її і винесіть на руках.

Сімоно возьме так Марґеріту і винесе її? Нараз вона крикнула. Шаленим рухом я хотїв піднести ся. Але пружистість мойого тіла була зломана. І я лишив ся такий обезсилений, що не міг навіть піднести повіки, аби видіти те, що дїється коло мене. Насильство тревало далі, моя жінка чіпала ся меблів, повторяючи:

— О! змилуйтесь, змилуйтесь пане, пустіть мене, я не хочу.

Він, видно, взяв був її в свої дужі рамена, бо вона тільки жалувалась як дитина. Він її поніс, риданя стихали, і я уявляв їх собі: його, великого і сильного, як несе її на своїй груді, на шиї, і її — сплякану, обезсилену, як йому вже не противить ся, як від тепер піде за ним всюди, куди тільки він схоче її повести.

— До лиха! се не було легко! шепнула пані Габен. Отже скоро тепер, коли вже можна,

З гніву і зависти, що мене аж душила, я уважав се виведене мові жінки за погане пірванє. Від вчєра я вже Маргеріти не бачив, але я її чув ще. Тепер вже й сьому кінець; мені її забрали; мущина якийсь ухопив мені її, ще заким мене зложено до землі. І він там з нею за стїною, сам оден і розважує її, а може й цілує!

Двері відчинили ся на ново, і тяжкі кроки залунали в кімнаті.

— Скорше, скорше, повторяла панї Габен, бо панї може зараз вернутись.

Вона говорила до сих незнайомих людей, що відповідали їй тільки воркотїнем.

— Я, бачите не своячка, а тільки сусїдка. Мені нічо з того не прийде, я тільки з доброго серця заняла ся тим усїм. Се неприємність... Так, так, я пересидїла тут ніч, а коло четвертої години не було тут зовсїм горячо. Але я все була дурна, я занадто добра.

В тій хвили витягнуто труну на се-родину кімнати і мені стало ясно: я був засуджений, бо пробудженє не приходило. Мої гадки тратили ясність, усе крутилось в мені у чорнім димі і я почував таку утому, що навіть було се для мене пильгою — не могли вже на нічо числити.

Не жалували дерева, сказав хриплий голос караваняра. Скриня за довга.

— Нічо не шкодить! буде йому вигідно, обізвав ся иньший, жартуючи.

Я не був тяжкий, і вони були з того радї, бо мусїли зійти три поверхв. Коли вони ухопили мене, за плечі й за ноги, панї Табен розлостилась нараз.

— Погане дївчатяско! крикнула вона, воно мусить усюди свій ніс ухати... Почекай, навчу я тебе заглядати через шпари.

Се Деде була відхилила двері й всунула свою розчіхрану голову. Вона хотїла бачити, як вкладають до скринї. Залунула два сильні удари, а за ними вибух плачу. І мати вернувши почала говорили про свою доньку з людьми, що мене укладали в труні.

— Йї десять лїт. Се добре сотворїне, але вона дуже цїкава... Я її не бю все. Треба, одначе, щоб вона була послушна.

— Е, знаєте, відказав оден з тих людей, всї діти такі самї... Коли де в умерлець, то вони все там крутять ся.

Мене витягнули вигідно і я міг думати, що я все ще на ліжку, колиб не лїве рамя, що трохи приперало до дошки.

І так, як вони говорили, мені було тут дуже добре, завдяки моїй дрібній фігурі.

— Почекайте, сказала пані Табен, я обіцяла його жінці, що положу йому подушку під голову.

Але люди спішилися і викинули подушку, штовхнувши мене. Один з них шукав всюди молотка і кляв. Вони забули його на долині й треба було йти за ним. Положено віко і коли двома ударами молотка вбито перший цвях, я почув потрясення цілого мого тіла. Сталося, жите мов скічилося. Опісля вбивано цвях за цвяхом, скоро, і молоток раз за разом звенів. Виглядало се так, наче пакери забивали скринку з сушеними овочами, зручно, не турбуючись зовсім ними. Від тої хвилі всі звуки доходили до мене тільки слухом і протяжно, з дивним відгомном, наче соснова домовина перемінилася у великий музичний інструмент. Останнє слово яке дійшло до моїх ушей у сій кімнаті при улиці Дофін, се був отсей висказ пані Табен:

— Сходіть обережно і стережіть ся коло поручів на другім поверсі, бо вони не держать ся.

Мене винесли. Я мав таке вражіння, наче мене кинули у морські хвилі. Зреш-

тою від сеї хвилі мої спогади вже дуже неясні. Одначе, я пригадую собі, що одиноке, що мене обходило, се була дурна і майже махінальна думка угадати, котрою дорогою ми йшли на цвинтар. Я не знав ані одної улиці в Парижі, не знав точного положеня великих цвинтарів, яких назви чув деколи, та се не перешкаджало мені збирати остатні сили мого розуму, щоб відгадати, чи ми скручуємо на право чи на ліво. Ноші трясли мною по бруку; туркіт возів, тупіт прохожих довкола мене творив гук, який ще побільшав резонанс трупи. Зразу я досить докладно сьлідив за нашою дорогою. Опісля похід задержав ся, мене понесли, і я пізнав, що ми в церкві. Але за новим потрясенем ношів я втратив всю сьвідомість місць, через які ми переходили. Звук давонів упевнив мене, що переходимо коло якоїсь церкви; знов по слабшій й протяжній туркоті я пізнав що йдем бульваром. Я був наче засуджений котрого ведуть на місце кари, затуманілий в очікуваню остатнього удару, що все ще не приходив.

Похід станув, мене зняли з ношів, і зараз все скінчило ся. Всякі звуки притихли, я почув що знаходжу ся в пустім місци, під деревами, а над мовою головою

просторе небо. Очевидно за похороном йшло кілька осіб, мешканців готелю, Сімоно і інші, бо шепти доходили аж до мене. Співано псалми, священник читав півголосом по латині. Зо дві міноти чути було тупане ногами. Опісля нараз я почув, що поринаю, і почув як мотузки наче смички затерли об канти домовини, що видала звуки розбитого контрабаса. Се був кінець. Страшений удар, подібний до відгуку гарматного вистрілу загув трохи на ліво від моєї голови, другий такий упав мені на ноги, вільшій ще сильнійший упав мені на живіт і так сильно від нього загуділо, що я думав, що труна розлетить ся на двоє. І я зімлів.

IV.

Як довго я так лежав, я не мігби сказати. В небутю вічність і секунда однакові. Мене вже не було. Поволеньки, незначно вертала мені свідомість існування. Я все ще спав, але мені починали вже являти ся сни. Якась змора виринула з чорного тла, що застеляло мій овид. І сей сон, який мені з'явив ся, се була дивна фантазія, що давнійше на яву часто

Смерть Оліве Бенайля. Ч. 51.

3

мучила, коли я з мобою вражливою на страхи натурою знаходив дику розкіш у видумуваню всяких катастроф.

Я отже фантазував, що десь моя жінка, мабуть в Геранді чекає мене, а я сідаю на желізняцю і їду до неї, що потяг їде тунельом і нараз лунає громовий удар. Се обсунула ся в двох місцях земля. На наш потяг не упав ані оден камінець, вагони цілі, тільки на обох кінцях тунелю перед і за нами завалило ся склепінє і ми так застрягли в середині гори засипані камінними брилами. І ось розпочинала ся довга й страшна аґонія. Ніякої надії на поміч нема, треба цілий місяць часу, щоб розкопати тунель, ще й до того ся праця вимагала безконечної обережності, сильних машин. Ми були увязнені наче в якійсь ямі без виходу. Наша смерть була вже тільки питанням часу. Я повторяю, що моя фантазія часто працювала на такі страшні теми. Я переміняв до безконечности драму. Я мав тут акторами муштин, жінок, дітей, більше ста осіб, цілу громаду, що мені постарчала що раз нових епізодів. В потягу був, без сумніву якийсь запас поживи, але його скоро забракло, і нещасливі зголоднілі, завим ще прийшло до того, щоб з'їдати

одні других, заводили дикі сварки об остатній кавальчик хліба. Тут конає старий дідусь, котрого відтручують кулаками, там мати бореться як вовчиця обороняючи три чи чотири кусні, що сховала для своїх дітей. В моїм вагоні двоє молодих новоженців, держачи себе в обіймах й стративши всяку надію, хрипіли й не рухалися вже. Зрештою дорога була вільна, люде сходили з потягу ходили вдовж нього, наче випущені за добичею звіри. Усі стани мішалися тут між собою; багатий дуже чоловік, високий урядник як адавалося, плакав на груди робітника, а той тикав, йому. Зараз у перших годинах лампи вигоріли, огонь в льокомотиві також погас. Йдучи від одного вагона до другого треба було мацати руками, щоб не ударитись, і так люде доходили аж до льокомотиви, котру пізнавали по зимних двигачах, по її величезних боках, — сю силу неужиточну, що дрімала німа й нерухома у пітьмі. Не було нічого страшнішого, як сей потяг замуrowаний так під землею, наче живцем похований, зі своїми подорожними, що вмирали оден за другим.

Я собі не жалував і розбирав сю страшну подію з найменчими подробицями. У темноті лунали риданя. Нараз,

сусід, про якого ніхто не знав, якого не бачив, паде вам на плечі. Та від чого я найбільше терпів сим разом, — се було зимно і брак повітря. Ніколи ще мені не було так зимно на плечах я мав наче сніговий плащ, тяжка мокрота текла мені на череп. Я дусив ся від сього, мені здавало ся, що скалисте склепінє упало мені на груди, що ціла гора мене гнітила й роздавлювала. Тимчасом залунав радісний крик. Від давна вже нам здавало ся, що чуємо з далека глухий гук і ми тїшили ся надією, що десь близько нас працюють. Спасенє одначе не приходило відти. Оден з нас відкрив у тунелю отвір і ми всі побігли подивитись на сей отвір, через який видно було синю плямку, завбільшки, як оплаток. Ох! яка радість, ся сина плямка! Се було небо, ми ставали на пальцях проти неї, щоб відітхнути, ми добачали виразно чорні пункти, що порушали ся, безперечно се були робітники, що уставляли машини аби нас висвободити. Шалений крик: „Ратунок! ратунок!“ вийшов з усіх уст, а руки дріжучи підіймали ся до свої маленької, блідо синьої плямки.

І власне сей могутний крик мене розбудив. Де я? ще, певно, в тунелю.

Я пізнав, що лежу як довгий і почував з права і з ліва тверді стіни, що давили мені боки. Я хотів піднести ся, але ударив ся сильно в голову. Отже скали обгортали мене з усіх боків? І синя плямка зникла, неба вже не було видно, навіть з далека. Мені все не ставало віддиху, я дзвонив зубами з дрощів.

Нараз я пригадав собі. Волосе стало мені на голові зі страху; я почув, як страшна правда морозить мене як лід від стіп до голови. Чи я нарешті вийшов з того завмертя, що мене держало тільки годин нерухожим, як трупа? Так, я рухав ся, я водив руками вздовж по дошках домовини.

Лишила ся ще була остатня проба: я вітворив уста і промовив, кличучи інстинктивно Марґеріту. Я кричав і мій голос у сій сосновій скрини був так страшно охриплий, що я сам себе налякав ся. Боже! і се була правда? я мігби рухатись, кричати, що живу, а мого голосу ніхто не чувби, і я законаний, задавлений під землею!

Я зробив незвичайне висиленє, щоб заспокоїти ся й подумати Чи нема ніякого способу, щоб вийти відси? Я починав знов маячити, мій мозок не був ще зовсім сво-

бідний, і я мішав сон про отвір в скалі й кусничок неба з дійсною ямою, де я дувся. Очіма надмірно вітвореними я вдивляв ся в темноту. Може догляну де дїрку, шпару, капельку сьвітла! Але огненні искри гинули в пїтьмах, огненні плями розходили ся й зникали. Нічого, тільки чорна, безкрая безодня. Опісьля вернула мені ясність гадок — і я відігнав від себе сю дурну змору. Треба було напружити сильно голову, коли я хотїв пробувати вивратувати себе.

Передовсім мені здалось, що найбільша небезпечність в тім, що я чимраз більше дусив ся. Безперечно, я міг перебути так довго без повітря завдяки моєму завмертю, що перервало в мені всі житєві функції, але тепер, коли моє серце било ся, коли легкі віддихали, я задушю ся на смерть, коли як найскорше не вивсвободжуся. Рівно страждав я й від зимна та бояв ся, щоб мене не обхопила та смертельна нерухомість, як у тих людей, що падають на сьнігу, щоб уже більше не встати. Хоч і як я повторяв собі, що мені потреба суикою, я чув, як хвилі лютої заливали мені мозок. Я наминав себе й старав ся пригадати собі те все, що я знав про способи похороненя. Безперечно я був

у відділі, де по п'яти літах перекопують гроби. Се відняло мені надію. Я бачив раз в Нанті, що у насип загальної ями входили остатні, свіжо закопані труни отже в таким разі мені-б було досить зломити одну дошку, щоб вирватись відси; але як що я був у ямі, наскрізь засипаний, то на мені лежала тяжка верства землі, що була б страшною перепоною. Чиж не чув я не раз, що в Парижі ховають мерців на шість стій глибоко? Як пробити сю величезну масу? Колиб навіть я й розірвав віко труни, то посиплеть ся земля як дрібний пісок і засипле мені очі й уста. І се також буде смерть, страшна смерть потовеня в болоті.

Тимчасом, я мацав старанно довкола себе. Труна була велика, я зовсім легко порушав руками. У віку я не намацав ніякої шпари. На право й на ліво дошки були зле обтесані, але міцні й трівкі. Я положив руку на грудях і підніс її аж до голови. Тут я найшов в дошці на кінці сук, що подавав ся під натиском; я працював з трудом коло нього і таки в кінці выпхав сук палцем, і по другій стороні я розпізнав масну, вогку глинковату землю. Се не довело мене до нічого, я навіть жалував що виштовхав сук, бо земля мо-

гла насипатись до середини. Иньша знов проба заняла мене на хвильку: я стукав довкола по труні, щоб довідатись, чи припадком нема де на право чи на лїво порожного місця. Але всюди звук був однаковий. Я товк і ногами і мені здавало ся що звук в ногах троха чистїйший. Можливо, що се походило з реновансу дерева. Я отже зачав товкти легко кулаками. Дерево не подавалось. Потім я ужив колїн, щоб спертись підпираючись на ногах і на крижах. Ніщо не трїсло. Я ужив вкінци цїлої мовї сили, пер цїлим тїлом, так сильно що аж кости трїщали. І в сїй хвилі я збожеволїв.

Дотепер я боров ся перед заворотом голови, перед нападами скаженини, що будвлась хвилями в менї, як від похміля. Передовсїм, я старав ся був не кричати, бо я знав, що як що буду кричати то пропаду. А тепер нараз я почав кричати, горлати. Се було сильнїйше нїж я: крик виходив легко з мойого горла. Я звав на поміч таким голосом, якого й не підозрївав у собі, божеволїючи щораз більше, за кожним новим викликом, і кричав, що не хочу вмирати.

І я драпав дерево нїхтями, і вив ся в консульсїях, наче вовк в запертї. Як

довго тревав сей напад, не знаю, але я пам'ятаю ще немилосердно тверду труну, в якій я товк ся, чую ще крики й ридання якими я наповняв ті чотири дошки. Остатнім проблеском розсудку я хотів здержатись і не міг.

Та на мене найшло велике обезсилене. Я очікував смерти у болючій сонливості; ся труна як з каменя, ніколи я не потрафлю її розломити, і ся свідомість моєї безсильності робила мене інертним: Я не мав енергії для нових висилень. Нове страждане — голод, прилучило ся ще до холоду й задушливості. Сили полишили мене. Муки стали скоро незносні. Я пробував притягнути пальцем через вишаний сучок грудку землі і я їв сю землю, а се ще збільшило мої муки. Я кусав собі руки, боячись одначе дійти аж до крові; мене покушало мов тіло: я висисав з жадністю свою шкіру, хочачи заглибити в ній свої зуби.

Ах! як я в сій хвили бажав смерти! Ціле мов житє я дрожав перед небутєм, а тепер я його бажав, я його хотів, воно не буде мені ніколи надто страшним. Що за дитинство бояти ся того сну без снів, сеї вічної тишнї й темноти! Смерть тільки тому й добра, що вона кінчить істноване відразу й на все. Ох! коби то спати як камінь, стати глиною, не бути вже!

Та руки мої все мацали машинально по дереві. Нараз я вколов ся в палець лівої руки і легкий біль вирвав мене з остовпіння. Що се таке? Я почав знов шукати й найшов цвях, який караваняр забив був на поперек і він пішов поза рубець труни. Він був дуже довгий, дуже острій. Головка його тримала ся в віку, але я чув, що він рухаєть ся. Від сеї хвилі я мав лиш одну гадку, добути сей цвях. Я поклав праву руку на живіт і почав рухати цвяхом. Він зовсім не подавав ся, се була тяжка праця. Я часто переміняв руки, бо ліва рука, зле уложена скоро томила ся. Підчас коли я з ним мурдував ся, в моїй голові розвинув ся цілий плян. Сей цвях то спасенне. Як раз його було мені потрібно. Але чи ще в час? Мене мучив голод, я мусів задержатись через заворот голови, а через те руки мої опали, а гадки помішали ся. Я виссав каплі крови, що капали зі зраненого пальця, а опісля укусив руку і пив свою кров, і так біль і се тепле й остре вино, що промочило мені губу, піддержало й оживило мене. І я знов взяв ся до цвяха обома руками і таки вирвав його.

Від сеї хвилі ратунок видав ся мені можливий. Я застромив кінчик цвяха

у віко і нашкробав ним просту лїнію, як тільки міг найдовшу, і водав по нїй цвьяхом, щоб видовбити рівець.

Мої руки задеревіли, а мене опанувало страшне завзяте. Коли я думав, що вже досить дерева вишкробав, мені прийшло до голови обернути ся і лягти на живіт, а опісля підносячи ся на ліктах штовхати крижамв. Але хоч віко тріщало то одначе не ломило ся ще. Рівець був ще за плиткий. Я мусїв знов лягти на спину і довбати далі, а се завдавало мені богато труду. Вкінци я зробив ще одно вишене і сам разом віко пукло від краю до краю. Вправді я не був ще виратований, але надїя вступила в мое серце. Я перестав штовхати і вже не рухав ся боячись обрушити землю, що моглаб мене засипати. Я мав намір заслонившись віком пробувати пробити отвір в глині. На нещастє ся робота мала богато перепон: повідбивані груди, засипували-б дошки, і я не мігби ними рухати: так я не дійшовби ніколи до верху, бо вже й насип по трохи обсував ся і гнув мені спину та засипав лице землею. Але страх мені відійшов, коли я витягнувшись шукав точки опору і мені здало ся, що дошка, яка замикала домовину в но-

гах, подала ся під натиском. Я потиснув сильно пятами думаючи, що в сій стороні повинна бути сьвіжо викопана яма, і нараз мої ноги опинили ся в порожнечі.

Мій здогад був оправданий, тут була сьвіжо відкрита яма. Вже тільки треба було перебити тонку верству землі щоб упасти в сю яму. Боже великий! я виратований!

Я хвильку полежав на спині на дні ями з вітвореними очима. Була ніч. Звізди блистіли на аксамітно синім небі. Хвилями зривав ся вітер і доносив до мене весняне тепло й запах дерев. Боже мій! я виратований, я дихаю, не мерзну вже, і я почав плакати і промовляти, піднісши набожно руки в простір.

Ох! як добре жити!

V.

Перша моя гадка була піти до цвинтарного сторожа, щоб він завів мене до дому. Але иньші гадки ще не ясні здержали мене. Я налякав-би всіх. По що спішити ся, коли я став паном ситуації? Я обмацав свої члени і знайшов тільки легку ранку від зубів на лівій руці.

Легка горячка подразнювала мене й додавала несподівано сили. Я, справді, міг іти без чужої помочи, Я, отже, мав час. Неясні та різнородні мрії залягли мені голову. В ямі побіч себе я намацав знаряди гробарів і взяв ся до роботи, щоб направити те, що попсував, засипати діру, щоб не спостережено мого вискресенія із мертвих. В сій хвили я не мав ніякої ясної гадки; я тільки признав, що не потрібно розголошувати свою пригоду, стидаючись жити, підчас коли цілий сьвіт думає, що я умер. За пів години я знищив усі сьлїди й вискочив з ями.

Яка прекрасна ніч! Глибока тишина залягала цвинтар. Посеред білих нагробків дерева кидали нерухомі тїпи. Хочаян з'орієнтуватись, я поглянув на небо і побачив, що половина його осьвітлена наче луною пожежі. Там був Париж. Я звернув ся туди йдучи алевю затемненою гиями дерев. Але зробивши з пядесять кроків, я мусїв задихавшись вже станути. І я присїв на камінній лавочці. Тепер я застановив ся над собою: я був вповні одягнений, ваутий навіть і тільки бракувало мені капелюха. Який я був вдячний моїй дорогій Маргерітї за її доброту й чутє, за те, що мене одягла! Нагла згадка про

Маргеріту обудила мене знов. Я бажав її бачити.

На кінці алеї задержав мене мур. Я виліз на якийсь гріб і станувши на вершку муру зіскочив. Скок був сильний. Опісля я йшов кілька мінут великою й пустою улицею що окружала цвинтар. Я зовсім не знав де я; але я повторяв собі з упертостію *idée fixe*, що верну до Парижа і що потрафлю віднайти улицу Дофін. Я стрічав людей, але не розпитував їх через недовіру, не можучи на нікого спустити ся. Нині ще я памятаю, що мав сильну горячку і що вже тратив притомність. В кінці коли вже був вийшов на вільний простір, голова мені закрутила ся і я упав тяжко на тротуар.

Тут у моїй житєписи наступає прогалина. Три неділи я був непритомний. Коли я прокинувся, я побачив себе в якійсь чужій кімнаті. Доглядав мене якийсь чоловік. Він розказав мені по просту, що знайшов мене одного ранку на бульварі Монпарнас і взяв мене до себе. Се був старий лікар, що вже не практикував. Коли я йому дякував, він відповів мені безцеремонно, що мій випадок видав ся йому інтересний, і він захотів його студіювати. З рештою в перших днях мого виздоро-

влюваня він не дозволив мені ставити йому ніяких питань, а пізніше він не задавав мені ніяких. Ще вісім днів я лежав в ліжку, з ослабленою головою, не згадуючи навіть нічого, бо спогади мене мучили й журили. Я почував себе повним стыду й страху. Коли вже зможу вийти, тоді побачу. Може в горячці вимкнуло ся мені яке імя, але лікар ніколи не натякав на те, що я що небудь говорив. Його милосердє було повне дискреції.

Тимчасом прийшло літо. Одного червневого дня я одержав позволенє на короткий прохід. Був тоді чудовий ранок, освітлений веселим сьвітлом сонця, що надає молодости улицям старого Парижа. Я йшов поволи розпитуючи прохожих на кождім закруті про улицу Дофін. Я зайшов туди і на силу розпізнав мебльований готель, де ми були заїхали. Мене взяв дитинний страх. Коли я нагло явлю ся перед Маргерітою, то мігби її убити. Найліпше булоб упередити з разу сю стару жінку, паню Габен, що там мешкала.

Але я не хотівби мішати когось межи нас, і так я не рішив нічого. В глупині моєї душі була порожнеча, наче по давно сповненій жертві.

В соняшнім сьвітлі дім виглядав зовсім жовто. Я пізнав його по лнхім ресторонї, що був на долині, відки нам приносили поживу. Я підніс очі, й дивився на остатнє вікно третього поверха на ліво. Воно було зовсім відчинене. Нараз до вікна підійшла й сперлась на нїм молода жінка, з розчіхраним волосєм і в недоладній одежі, за нею підійшов якийсь молодий чоловік, наближив свою голову і поцілковав її в шю. Се не була Марґеріта. Те все не було для мене несподіванкою. Менї здавало ся, що я вже се у сні бачив і ще дещо иньше, що менї тепер трафилось.

Я постояв хвильку на улиці не рішаючись, думаючи піти на гору до тих залюблених, що все ще сьміялись стоячи проти сонця. Опісля надумав увійти до малого ресторану на долині. Мене певно не пізналиби: підчас запаленя мозку вросла менї борода, а лице було поморщилось.

Я сїв при столику й побачив дійсно паню Габен, що принесла чарку і купила за два су кави. Вона станула перед конторкою і враз з дамою ресторану почали перебирати щоденні пльотки. Я насторожив уха.

— І щож! спитала ростораторка, чи ся бідачка з третого поверха згодила ся вкінци?

— А щож, думаєте? відповіла пані Габен, се ще найліпше, що вона могла зробитв. Пан Сімоно показував їй тільки приятни! Він покінчив щасливо свої діла, зібрав велику спадчину, а їй запропонував завести її туди, в свої сторони, і замешкати у одної його тїтки, що потребує особи, на котру моглаб спустити ся.

Дама при конторці злегка засьміялась. Я встромив лице в газету, сам поблід дуже, а руки мені трясли ся.

— Безперечно се скінчить ся подружем, обізвалась знов пані Габен. Але я вам ручу своєю честю, що в тім нема нічого підозрілого. Вона оплакувала свого чоловіка, а сей молодий пан поводив ся дуже добре... Вони вкінци вчера поїхали. Коли вона скінчить жалобу, вони тоді зроблять, що схочуть, неправда?

В сїй хвили двері ресторану, що виходили на коритар, відчинили ся широко й увійшла Деде.

— Мамо, ти не йдеш на гору? Я тебе чекаю, ходи скоро.

— Зараз, зараз, не докучай мені! сказала мати. Дитина лишила ся слуха-

ючи розмови двох жінок, з міною над вік розвиненого дїтвака, киненого на парижський брук.

— Щож вкінци, толкувала панї Габен, небіщк не дорівнював пану Сімоно. Він менї зовсім був не подобав ся, той худий пан; вічно він тільки стогнав! І без гроша! Ах! Справдї! такий чоловік для жінки з темпераментом? Тимчасом пан Сімоно, чоловік багатий, здоровий як дуб.

— Ох! перебила їй Деде, я бачила раз, як він умивав ся. Він має на руках волосє!

— Підеш ти менї відси! крикнула стара штовхнувши її. Ти все встромляєш свій ніс туди, де його непотрібно. Опісля вона на закінченє сказала:

— Справдї! він добре зробив, що вмер. Се щастє.

Коли я опинив ся знов на улиці, я йшов поволи, ноги мої були якби підтяті. Я одначе не страждав дуже, я навіть усміхав ся, побачивши мою тїнь на сонци. Дійсно, я справдї виглядав нужденно і се було дивацтво, що я оженив ся з Маргерітою. Я пригадав собі всю її нудьгу в Герандї, її сумне і повне прикростей житє. Дорога жінка була для мене все добра. Але я не був ніколи її

любовником, я був їй тільки братом, котрого вона оплакувала.

Померший незаадрісний. Піднявши голову я побачив перед собою Люксембурський город, увійшов туди і сів на сонці, солодко мріючи. Гадка про Маргеріту мене розчулювала тепер. Я представляв їй собі на провінціїї, у малім місточку, дуже щасливу, дуже укохану, пещену; вона стала гарнійша, мала трьох синів і дві доньки. Отже я дуже гарно зробив, що помер, і певно не зроблю тої страшної дурниці, щоб воскреснути.

Від сього часу я багато подорожував, і всюди жив по трохи. Я незамітний чоловік, що їв і працював, як всі иньші люде. Смерть вже для мене не страшна, але вона мабуть не хоче мене тепер, коли я не маю по що жити, і я боюсь, щоб вона про мене не забула.

О п о в і с т к а .

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отсі книжки :

В першій серії „Белетристичній Бібліотеці“ :

1. С. Ковалів. Дезертир і інші оповідання	1·60	К.
2. Іван Франко. Поеми	1·60	„
3. О. Кобилянська. Покора і інші оповідання	1·40	„
4. Гю де Мопсан. Дика пані і інші оповідання	1·30	„
5. І. Франко. Полуйка і ин. борисл. оповідання	1·40	„
6. Н. Кобринська. Дух часу і інші оповідання	1·60	„
7. Кнут Гамсун. Голод, роман	2·20	„
8. Леся Українка. Думи і мрії. Поезії	1·60	„
9. С. Ковалів. Громадські промисловці, опов.	1·60	„
10. Уїлліям Шекспір. Гамлет, принц данський	1·80	„
11. Генрик Понтонідан. Із хат. Оповідання	1·40	„
12. Богдан Лепкий. З житя. Оповідання.	1·20	„
13. Гергарт Гауптман. Візник Геншель	1·60	„
14. М. Коцюбинський. В путях шайтана. Оповід.	1·60	„
15. У. Шекспір. Приборкана гоструха	1·40	„
16. Панас Мирний. Лихі люди	1·40	„
17. Бороленко. Судний день	1·20	„
18. У. Шекспір. Макбет	1·60	„
19. Б. Гунцов. Уріель Агоста	1·40	„
20. У. Шекспір. Коріолян	1·80	„
21. Михайло Яцків. В царстві Сатани	1·60	„
22. Панас Мирний. Морозенко	0·90	„
23. Лесь Мартович. Нечитальник.	1·60	„
24. М. Коцюбинський. По людському, оповідання	2·00	„
25. В. Оркан. Скапаний сьвіт, драма	1·00	„
26. Василь Стефаник. Дорога, новелі	1·60	„
27. У. Шекспір. Юлій Цезар	1·60	„
28. Л. Толстой. Відродженє, (3 томи)	3·60	„

29. К. Гавлічек Боровский. Вибір поезій . . .	1-60	К.
30. Ф. Заревич. Хлопська дитина	1-80	"
31. І. Франко. Коваль Бассім	1-60	"
32. У. Шекспір. Антоній і Клеопатра	1-80	"
33. Е. Тимченко. Калевала	3-00	"
34. О. Катренко. Пан Природа і ин. оповідання . . .	1-40	"
35. У. Шекспір. Багато галасу з нечевля	1-60	"
36. Іван Франко. Сім казок, новелі	1-40	"
37. Сидір Воробкевич. Над Прутом, поезії	1-60	"
38. Уїлліям Шекспір. Ромео і Джульєта	1-80	"
39. К. Сроковський. Оповідання.	1-40	"
40. А. Кримський. Пальмове гилля, поезії на лучшим папері і в лучшій оправі 3-00 К.	2-00	"
41. О. Кониський. Молодий вік Макс. Одинця	2-00	"
42. Гю де Мопасан. Горлі і інші оповідання	1-30	"
43. В. Кравченко. Буденне житє. Оповідання	2-00	"
44. Уїлліям Шекспір. Король Лір	1-80	"
45. Д. Лукіянович. За Кадильну, повість	3-00	"
46. Г. Гайне. Подорож на Гарц	1-20	"
47. І. Франко. Захар Беркут (брош. 1-20) К. опр.	1-60	"
48. У. Шекспір. Міра за міру	1-40	"
49. М. Коцюбинський. Повиднок і ин. опов.	2-00	"
50. О. Стороженко. Марко проклятий, поема	1-40	"
51. С. Ковалів Оповідани кн. Ш. (друкуєть ся).		
52. І. Франко. Voа Constrictor (друкуєть ся)		
53. Р. Біплінг. Мауглі (друкуєть ся).		
54. П. Мирний. Лихо старє і новочаснє (друкуєть ся)		
55. Е. Золя. Жерміналь (друкуєть ся)		

Ціни подані за оправні примірники. Брошурованих не продаєть ся.

У другій серії, „Науковій Бібліотеці“, вийшли:

Ціна в коронівій вал.

1. Кароль Кавцкі, Народність і її початки	0-60	К.
2. Фр. Енгельс, Людвік Фаєрбах	0-50	"

3. Фр. Енгельс, Початки родини, приватної власности і держави	1-50	К.
4. Ш. Сеньобо, Австрія в XIX століттю	0-80	"
5. В. Будзиновський, Хлопська посілість брош. оправлена	2-00	"
	2-40	"
6. К. Флямаріон, Про небо	2-00	"
7. М. П. Драгоманов, Переписка, т. I.	1-80	"
8. С. Стенняк, Підземна Росія	3 00	"
9. Адріян, Аграрний процес у Добростанах	1-00	"
10. Г. Тен, Філософія штуки	1-00	"
11. Ферієр. Дарвінізм (друкується)		
12. Інґрем. Історія політ. економії (друкується)		

Брошур другої серії не оправляють ся.

У третій серії „Літературно-Науковій Бібліотеці“ вийшли:

1. М. Грушевський, Хмельницький і Хмельниччина	0.20	К.
[2. Бурцій Руф, Фільотас	0-20	"
3. В. Наумович, Величина звіздяного сьвіта.	0-15	"
4. Панає Мирний, Дови	0-06	"
5. І. Пулюй, Непропаца сила	0-20	"
6. М. Грушевський, Бех-Аль-Джугур.	0-10	"
7. І. Раковський, Вік нашої землі.	0-10	"
8. А. Чехов, Каштанка	0-15	"
9. М. Драгоманів, Мик. Ів. Костомарів	0-15	"
10. Е. Золя, Напад на млин	0-20	"
11. І. Пулюй, Нові і перемінні звізди	0-15	"
12. Г. Бвітка, Маруся	0-50	"
13. М. Левицький, Умова для селян. спілок	0-20	"
14. П. Куліш, Орися.	0-06	"
15. М. Бистяковська, Іван Гус	0-20	"
16. О. Стороженко, Оповідання. I.	0-20	"
17. В. Барвінський, Досліди з поля статистики	0-20	"

18. В. Короленко, Ліс шумить	0 20	К.
19. І. Франко, Шевченко в польській рев. легенді	0 40	„
20. В. Гіґó, Кльод Іе	0 25	„
21. Е. Еґан, Руські селяни на Угорщині	0 25	„
22. П. Мирний, Лихий попутов	0 40	„
23. А. Д. Уайт, Розвій географічних поглядів.	0 30	„
24. Ів. Франко, Украдене щастє	0 50	„
25. С. Сфремов, Національне питанє в Норвегії	0 30	„
26. П. Ніщинський, Гомерова Іліяда (1 пісня)	0 30	„
27. М. Драгоманів, Два учителі	0 40	„
28. Е. Золя, Повінь	0 30	„
29. С. Томашівський, Київська козащина 1855 р.	0 10	„
30. П. Ніщинський, Гомерова Іліяда (2 пісня)	0 35	„
31. Т. Масарик, Ідеали гуманности	0 35	„
32. Люкіян, Юпітер у клопотах	0 35	„
33. М. Костомарів, Письмо до ред. „Колокола“	0 20	„
34. М. Гоголь, Вій...	0 40	„
35. І. Раковський, Вулкани	0 20	„
36. Г. Фльобер, Іродіяда	0 30	„
37. О. Терлецький, Москвофіли й народовці	0 30	„
38—39. І. Турґенєв, Ася	0 40	„
40. Л. Боровиковський, Маруся	0 25	„
41—42. Данте Алїґері, Пєяло, пісня І—Х	0 40	„
43—45. В. Олехнович, Раси Європи	0 70	„
46—48. Л. Толстой, Крайцерова соната	0 90	„
49—50. О. Бодяньський, Українські казки	0 50	„
51. Е. Золя, Смерть Олівіє Бекає	0 25	„
52. А. Уайт, Розвій астроном. поглядів (друкуєть ся).		
53. Гомер, Іліяда (3 пісня) (друкуєть ся).		
54. А. Міцкевич, Лист до братів Галичан (друкуєть ся)		

Приготовляєть ся до друку:

Ф. Бупер, Зьвіролов.

Е. Брайтенбах, Нарис біології в ХІХ ст.

Л. Толстой, Смерть Івана Іліча.

В друку: Антольоґія укр.-руської поезії від смерти Шевченка під ред. д-ра Ів. Франка, з ориґ. ілюстраціями Ю. Манькевича. (Видане люксове.)

Адреса: Львів, ул. Чарнецького ч. 26.

Хто купує за готівку нараз усі книжки видані доси, дістає 25⁰/₀ рабату.

У „Вид. Спідці“ можна замовляти повість М. Яцкова „Огні горять“ по ціні 2·50 кор. в оправі

Увага. Укр. руська Видавнича Спідка дає всі свої видання на рати (місячні або кварталні) з тим, що термін сплати буде точно задержаний. — Хто хоче взяти на рати книжки, мусить зголосити ся до дирекції по реверс, який має виповнити і звернути дирекції. Хто зложить від разу 20 кор. дістає 10⁰/₀ рабату, але тільки від тих 20 кор. На „Літ. Наук. Бібліотеку“ приймаєть ся окремо передплату по 5 кор. і висилаєть ся її доти, доки ціла сума не вичерпаєть ся. Хто не пришле 5 кор. отримавши 24 ч. той дальших не буде діставати.

Ціна 25 сот.